

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.142:338.24:330.341
JEL Classification: Q20, R22

DOI: 10.37332/2309-1533.2022.4.11

Файфура В.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри екології та охорони здоров'я,
Бицюра Л.О.,
канд. екон. наук,
старший викладач кафедри екології та охорони здоров'я,
Андрусишин Т.В.,
канд. біол. наук, ст. викладач кафедри екології та охорони здоров'я,
Петришин Н.І.,
студентка гр. ЕКОЛ-31,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ЕКОЛОГІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ

Faifura V.V.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the
department of ecology and health care,
Bytsiura L.O.,
cand.sc.(econ.),
senior lecturer at the department of ecology and health care,
Andrusyshyn T.V.,
cand.sc.(biology),
senior lecturer at the department of ecology and health care,
Petryshyn N.I.,
student ECOL-31,
West Ukrainian National University, Ternopil

ECOLOGICAL MODERNIZATION OF THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A "GREEN" ECONOMY

Постановка проблеми. Еколого-економічні системи локального рівня вкрай вразливі до зовнішніх та внутрішніх впливів будь-якого походження. Відсутність високотехнологічної бази розвитку, руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, депопуляція поселень поглиблюються сучасними кліматичними викликами. Недооцінка ролі екологічних факторів місцевого розвитку спочатку давно знайшла прояв у нереалізованих можливостях і стала відчутним тягарем для громад, який лімітує їх соціальний та економічний розвиток через необхідність залучати додаткові кошти й ресурси на ліквідацію несприятливих екологічних явищ і котрі можна використати для досягнення поточних і стратегічних цілей розвитку громади. Все це спонукає нас кардинально змінити своє ставлення до форм взаємодії з природою, створити ефективну систему раціонального використання,

охорони і відтворення природних ресурсів, зберегти для прийдешніх поколінь сприятливе для життєдіяльності довкілля і багате природне біорозмаїття.

З огляду на це, розробка та реалізація проектів у сфері екологічної модернізації місцевого соціально-економічного розвитку, екологічної оптимізації природокористування у громадах є вельми актуальними. Особливо це проявляється в умовах імплементації положень угоди про Асоціацію між Україною з Європейським Союзом, що потребує вивчення і прийняття кращих європейських практик місцевого екологічного управління, бачення власного місцевого розвитку у відповідності до вимог Стратегій і Директив ЄС у сфері охорони довкілля. «Зелена» трансформація розвитку локальних адміністративних утворень зміцнить та посилить роль органів місцевого самоврядування, особливо щодо їх повноважень у сфері охорони довкілля, що стане наріжним каменем формування екологічно орієнтованого типу економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оптимізації природокористування в розрізі територіальних громад за останні роки приділяють багато уваги. Раціональне використання місцевих природних ресурсів є вагомим чинником соціально-економічного розвитку територій та підвищує конкурентоспроможність громади та її екологічний імідж. М. Назарук та Л. Галянта дослідили соціально-екологічні передумови переходу до інноваційного типу природокористування територіальних громадах, особливу увагу звертаючи на оптимізацію промислового природокористування [6]. Важливим елементом такої оптимізації є реформування механізму управління природокористуванням на локальному рівні. Особливо автори загострюють увагу на дослідженні недоліків існуючого механізму управління довкіллям [9] та його удосконаленні задля забезпечення екологічної безпеки та сталого суспільного розвитку [3]. Застосування орієнтованих на сталий розвиток управлінських підходів, на думку М. Патинської-Попети, дозволить збалансувати економічні, екологічні й соціальні аспекти розвитку громади і підвищити якість життя її мешканців [7]. Знаходять відгуки в науковій літературі питання запровадження на рівні громад основ циркулярної економіки, переходу до моделі економіки замкнутого циклу [4], а також енергоефективного розвитку громад через ідентифікацію енергетичних пріоритетів сталого розвитку їх територій [2]. Неабияким важливим є наукові дослідження у сфері екологічної культури, етики, а також екологічної поведінки домашніх господарств. Так, І. Кононенко [5] звернула свою увагу саме на рівень розвиненості екологічної культури, необхідність нового екологічного мислення, а також питанням посилення екологічної активності на рівні громад в Україні.

Разом з тим, низка питань поки що випадає з поля дослідницької уваги або окремі результати не синтезовані в єдині чіткі положення. Існують труднощі зі збором статистичної інформації, різні за розмірами громади потребують індивідуалізації підходів. Нетривалий час існування самих громад не сприяє комплексності у їх вивченні. В багатьох громадах до цього часу не розроблені усі необхідні документи, які визначали б стратегії їх розвитку, а без них важко розробляти якісь цільові програми розвитку.

Постановка завдання. Метою дослідження є ідентифікація найважливіших місцевих екологічних проблем розвитку і напрямків подолання несприятливих і загрозливих явищ довкіллю в межах Хоростківської міської територіальної громади за результатами екологічного аудиту її території.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погіршення екологічної ситуації на низовому рівні і нездатність місцевих органів влади ефективно запобігати цьому вимагають пошуку альтернативних шляхів місцевого розвитку. Екологічна модернізація соціально-економічного розвитку територіальних громад має стати перетворенням існуючих соціально-економічних систем для цілей «зеленого» зростання, що поєднує в собі впровадження інституційних, організаційно-управлінських, техніко-технологічних та економічних інновацій шляхом якісного оновлення економічного розвитку, формування достатніх потреб суспільства й перегляду орієнтирів соціально-економічного розвитку, що в кінцевому підсумку призведе до визначеності якостей майбутнього розвитку всієї системи регіону. Екологічна модернізація передбачає ґрунтовні зміни відповідно до сучасних екологічних вимог і норм до реалізації проектів, сприяє подоланню суперечностей між людиною і довкіллям, передбачає ухвалення господарських, технологічних, управлінських, правових та інших рішень, орієнтованих на збереження і поліпшення якості навколишнього природного середовища.

Більшість територіальних громад нині стикається з цілою низкою проблем екологічного характеру. Громади через нестачу фахівців, досвіду в реалізації природоохоронних програм, низьку екологічну свідомість мешканців і скрутну фінансову ситуацію не мають змоги формувати та ефективно впроваджувати місцеві екологічні програми і проекти, покликані зробити ці громади екологічно привабливими та енергонезалежними. З великими труднощами йдуть справи щодо побудови систем з управління і поведіння твердими побутовими, промисловими й сільськогосподарськими відходами. Громади в останні десятиліття різко стикнулися з питаннями виснаження водоресурсного потенціалу своїх територій – кліматичні впливи тут проявляють себе на фоні неконтрольованого забруднення водотоків, несанкціонованого втручання в руслові потоки, зведення лісових масивів, високого рівня сільськогосподарського освоєння територій.

Оцінку екологічних аспектів розвитку нами проведено на прикладі Хоростківської міської громади, яка брала участь в проекті «Програма екологічного менторства громад». В рамках його

реалізації були ідентифіковані головні екологічні ризики соціально-економічного розвитку громади та намічені шляхи екологічної модернізації регіону. Хоростківська міська громада із центром у м. Хоростків (6822 осіб) була створена 12 серпня 2015 року шляхом об'єднання міської ради міста із територіальними громадами 9 сільських населених пунктів – сіл Карашинці, Ключинці, Перемилів, Верхівці, Сорока, Увисла, Хлопівка, шести сільських рад Гусятинського району та сіл Великий Говилів, Малий Говилів Великоговилівської сільської ради Терехівлянського району. Площа – 184,6 км. кв., населення – 14246 осіб [8, с. 16].

Основною складовою природних ресурсів громади є ґрунти, серед яких переважають чорноземи та опідзолені. Такий тип ґрунтів сприяє урожайності сільськогосподарських культур. Близько 85% земель громади мають сільськогосподарське призначення. Загальна площа угідь становить 18457,70 га, з яких ріллі – 14413,10 га (79% від загальної площі), пасовища становлять 1170,0 га (6,3%), багаторічні зелені насадження – 167,9 га (0,90%). На території громади є незначні запаси корисних копалин.

Економіка Хоростківської ОТГ має промислово-сільськогосподарський профіль. Основні види господарської діяльності – харчова (цукрове та спиртове виробництво), хімічна (виробництво пінополіуретану) та сільськогосподарське виробництво. Своєю чергою, аграрний сектор характерний монофункціональністю структури – вирощуванням зернових і технічних культур. На території громади діють 45 підприємств. Близько 85% земель громади мають сільськогосподарське призначення. З одного боку, це сприяє спеціалізації і може підтримувати розвиток переробної промисловості, з іншого – створює екологічну (про що нижче) та економічну загрозу у разі зменшення попиту на зерно [8, с. 17].

У рамках реалізації проекту «Програма екологічного менторства громад» в Хоростківській ОТГ було проведено опитування мешканців з актуальних питань повсякденного життя громади. Результати опитування жителів усіх населених пунктів виявили, що найбільш значущими для громади є: відсутність водопостачання та каналізації у сільських територіях, відсутність системи сортування та вивезення ТПВ, а також відсутність паспортизованого полігону для складування сміття. Актуальною вважають жителі загрозу забруднення поверхневих та підземних вод, деградацію місцевої фауни та флори через надмірну хімізацію аграрного виробництва на досліджуваній території. Проблему забруднення водотоків і підземних водних горизонтів поглиблює відсутність каналізації та очистки стічних вод у селах.

Разом з тим, високої оцінки з боку громадськості отримала діяльність органів самоврядування в питаннях формування сприятливого навколишнього середовища. Першочергово відмічені позитивні зрушення у розвитку садово-паркового господарства, створення нових зелених зон, підвищення рівня благоустрою населених пунктів. Це стосується чистоти і стану громадських міст, естетики громадських будівель, місць загального користування, утримання кладовищ.

Проведені анкетування та екологічний експрес-аудит території громади дозволили виділити найбільш значимі екологічні ризики та лімітуючі фактори місцевого соціально-екологічного розвитку. Це ті аспекти, подолання котрих має бути серед пріоритетів діяльності місцевої влади з метою усунення дії негативних екологічних факторів і переведенню соціально-економічного комплексу на рейки сталого розвитку:

1. Високий рівень сільськогосподарського освоєння території громади:
 - загальна площа угідь становить 18457,70 га;
 - приблизно 85% земель громади мають сільськогосподарське призначення;
 - на ріллю припадає 79% земель від загального земельного фонду (14413,1 га), під пасовищами й сіножатями зайнято 1170,0 га (6,3%), а під багаторічними насадження – 167,9 га (0,90%);
 - несприятлива з точки зору екологічної безпеки структура природних угідь;
2. Монокультурне сільське господарство:
 - різке скорочення польового біорозмаїття;
 - необхідність використовувати більшу кількість пестицидів та гербіцидів, що зумовлено підвищенням резистентності шкідників до їх дії;
 - порушення природного балансу ґрунтів, їх деградація через виснаження поживних речовин, скорочення кількості та видового складу бактерій, грибів та мікроорганізмів, необхідних для підтримання родючості ґрунтів;
 - необхідність застосування більших обсягів мінеральних добрив, що в сукупності з надмірним застосуванням засобів захисту рослин, що стає причинами забруднення ґрунтових горизонтів та ґрунтових вод, руйнування місцевих фауни і флори;
 - інтенсифікація ерозії ґрунтів, що стає наслідком структуризації верхнього шару ґрунту відповідно одному типу кореневих систем, а цього недостатньо аби запобігти втраті водопоглинаючої здатності ґрунтового шару, забезпечити утримання достатньої кількості вологи в ньому й попередити ерозійні процеси;
 - скорочення видового і кількісного представництва запилювачів рослин через надмірне використання пестицидів, гербіцидів та інших хімічних речовин;
 - економічні ризики через коливання попиту на сільськогосподарську продукцію, яка виробляється на території громади;

3. Поганий стан дорожньої інфраструктури:

– поганий стан доріг поєднується з недостатнім транспортним сполученням адміністративного центру із селами громади;

– 70% доріг на території громади потребують капітального ремонту;

– у селах Перемилів, Верхівці, Ключинці, Сорока, Хлопівка необхідно провести ремонт вулично-дорожньої мережі;

– у селах Великий та Малий Говилів потрібно здійснити капітальний ремонт дороги Хоростків – Говилів;

– необхідний ремонт центральної дороги по вул. Шевченка у селі Хлопівка;

– в с. Увисла потрібно реалізувати проєкт з капітального ремонту вул. Церковної;

4. Водопостачання і каналізаційне господарство Хоросткова:

– у громаді тільки Хоростків забезпечений водопостачанням та водовідведенням;

– мережа водопостачання 30 км при незадовільному стані, водовідведення – 18 км (стан також незадовільний) – 80% мережі потребує заміни;

– з 35 міст і селищ Тернопільщини каналізаційні очисні споруди мають 24, а в проєктному режимі функціонують очисні споруди лише в чотирьох містах, у т. ч. в м. Хоросткові (МКП «Комунальник»);

– разом з тим, водопостачання доступне тільки для 15,6% мешканців громади, а послугами водовідведення забезпечені 11,3% жителів, зрозуміло, що в м. Хоростків, та й то у центральній частині населеного пункту;

5. Відсутність водопостачання та каналізації на сільських територіях:

– екологічні проблеми водокористування в громаді полягають у цілковитій відсутності каналізації та очистки стічних вод у сільських населених пунктах;

– особливо гостро стоїть питання скидання стічних вод у річкові водотоки і канали аграрними підприємствами;

– відсутність каналізаційної інфраструктури спричиняє забруднення поверхневих вод;

– вирішення цієї проблеми зараз громада не бачить серед першочергових через відсутність необхідних значних капітальних вкладень;

6. Відсутність системи централізованого вивезення твердих побутових відходів:

– централізоване вивезення ТПВ на території всієї громади успішно налагоджується – послугою вивезення сміття охоплено загалом 80% жителів [1, с. 75];

– цільова програма з управління і поводження з відходами на рівні громади, на жаль, відсутня;

– МКП «Комунальник» здійснює вивезення сміття у м. Хоростків та розпочало розміщувати в населених пунктах громади сміттєвих баків та контейнерів для пластику;

– відсутність системи сортування та утилізації ТПВ: все сміття вивозиться на сміттєзвалище в 3 км від м. Хоростків – полігон не обладнано згідно екологічних вимог, а сміття, яке потрапляє на нього, не сортується і не утилізується;

– сортуванню підлягає тільки збір пластику – для цього встановлено 52 контейнери для його збору;

– відсутність паспортизованого полігону для відходів, хоча на сьогодні виготовлені правовстановлюючі документи на земельні ділянки під сміттєзвалищами [1, с. 77];

7. Промислове забруднення:

– незважаючи на те, що промисловий потенціал громади невисокий, на її території знаходяться доволі небезпечні підприємства;

– Хоростківське ДП «Укрспирт» входить у десятку хімічно небезпечних об'єктів Тернопільської області, де небезпечною хімічною речовиною є соляна кислота;

– Хоростківський цукровий завод: виробництво цукру пов'язане з викидами в атмосферу NO_2 , SO_2 , CO_2 , неорганічного пилу із вмістом SiO_2 (діоксиду кремнію) < 20%, виробничого пилу оксиду заліза, сполук марганцю, фторидів, ряду вуглеводнів та ще близько двадцяти сполук;

– низька енергоефективність виробництва та будівель, високе споживання енергоносіїв (газу) в комунальних установах громади;

8. Необхідність формування екологічного каркасу території громади:

– відсутність цільової програми збереження біологічного розмаїття на території громади, формування екологічної мережі та екологічного каркасу території громади, розвитку територій природо-заповідного фонду місцевого значення;

– неможливість включення до місцевої екомережі дендрологічного парку загальнодержавного значення «Хоростківський» (18 га) для підпорядкування громаді;

9. Морально-екологічні аспекти розвитку громади:

– низький рівень екологічної свідомості мешканців громади;

– низький рівень екологічної активності мешканців громади;

– деструктивна екологічна поведінка громадян та домашніх господарств;

10. Обмежений екологічний потенціал рекреаційного розвитку:

–Хоростківська зелена зона входить до складу Чортківського рекреаційного район і включає території над річкою Тайною, ставки в м. Хоростків та в с. Ключинці;

– низька частка угідь під лісовими насадженнями на природні угіддя припадає лишень 14%, що вимагає в подальшому збільшення площі лісовкритих земель на території громади та нарощення лісоресурсного потенціалу задля поліпшення екологічного стану;

– розорювання водоохоронних та прибережних смуг, що має місце в громаді, призводить до порушення земле- та водозахисних функцій природи;

– дендрологічний парк загальнодержавного значення «Хоростківський» площею 18 га, який потребує оптимізаційних комплексу робіт, які гальмуються нормативними актами.

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з ідентифікованих і наведених вище екологічних проблем розвитку Хоростківської міської громади, можна зробити низку практичних рекомендацій. Невисокий рівень промислового освоєння території громади ставить на порядок залучення інвестицій у цю сферу. Будівництво промислових об'єктів, здійснення проєктів з будівництва, переоснащення, реконструкції діючих об'єктів вимагають уваги щодо оцінки можливої екологічної шкоди доквітлю, здійснення превентивних заходів щодо попередження еколого-економічних збитків та ефективного управління екологічними ризиками. Це ж стосується облаштування водоохоронних зон, формування екологічної мережі, налагодження системи поводження з відходами, їх зберігання та низки інших видів планованої в громаді діяльності.

Необхідність посилення ролі оцінки впливу на довкілля впливає не тільки з вітчизняного законодавства, а й зумовлене вимогами «Нової промислової стратегії ЄС», що передбачає посилення ролі ОВД згідно «Директиви Європейського Парламенту та Ради 2011/92/ЄС від 13.12.2011 про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище», та Директиви № 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище. У цьому контексті необхідно є активізація участі мешканців громади у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з навколишнім природним середовищем та створення умов для вільного доступу громадськості до екологічної інформації (Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2003/35/ЄС та № 2003/4/ЄС).

Важливим питанням еколооорієнтованого розвитку території Хоростківської міської територіальної громади є формування екологічного каркасу території, обґрунтування і виділення нових об'єктів і територій природно-заповідного фонду, що доцільно здійснювати в руслі реалізації «Стратегії ЄС з біорізноманіття до 2030 року». Це сприятиме збереженню природних екосистем, відновленню ландшафтів, охорони зникаючих організмів. Задля оптимізації структури природних комплексів і формування екологічнобезпечного середовища в перспективі необхідне збільшення площі лісовкритих земель на території громади до 21%.

Важливою стороною розвитку громади є адаптація до кліматичних викликів на основі реалізації «Forging a climate-resilient Europe – the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change», що сприятиме поглибленню євроінтеграційних процесів в Україні у рамках Європейської Зеленої Угоди / European Green Deal. Особливо це актуальне для її аграрного сектору економіки. До того ж необхідними заходами вже нині є запобігання негативних наслідків монокультурного землеробства і стимулювання агрополікультури, інтенсифікація виробництва сільськогосподарської продукції та налагодження системи її зберігання та переробки, впровадження довгих сівозмін та дотримання технологій вирощування сільськогосподарських культур, раціональне використання мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів та регуляторів росту рослин. Тут вважаємо доцільним адаптацію європейського досвіду уникнення агромонокультури в Європейському Союзі (ініціатива «Greening» або «Green Payment») та пошук щорічного субсидіювання фермерів, які використовують стійкі методи вирощування сільськогосподарських культур.

Для вирішення питання водопостачання і водовідведення необхідна цільова програма розвитку водного господарства Хоростківської громади. Варто відмітити, що важливість цієї проблеми усвідомлена і прийнята до дії керівництвом громади з моменту її утворення, а одним із перших проєктів громади стала реконструкція очисних споруд. В подальшому необхідно завершити проєктні та фактичні роботи з реконструкції аварійної частини водогону та очисних споруд м. Хоростків та розробити проєкти водопостачання і відведення для сільських населених пунктів громади.

Необхідним є проведення екологічного аудиту території Хоростківської громади, розробка на його основі екологічного паспорта та прийняття профільної програми з охорони навколишнього природного середовища громади. При її розробці важливим є налагодження тісного діалогу з жителями громади. Крім того, така програма має передбачити розвиток екологічної просвіти населення, здійснення активної екологічної освіти в дошкільних та загальноосвітніх закладах громади.

Література

1. Бицюра Л. О., Горун М. В., Файфура В. В. Управління відходами в контексті екологічної модернізації розвитку територіальних громад. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2021. Випуск 26. С. 72-79.
2. Вострякова В. Енергетичні кооперативи як механізм забезпечення сталого енергетичного розвитку громад. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-66>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1669> (дата звернення: 25.07.2022).
3. Дребот О. І., Олійник Г. Б. Засади сталого розвитку територіальних громад в Україні. URL: https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/562/%D0%94%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%BE%D1%82_%D0%9E%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.07.2022).
4. Клевцевич Н. А. Циркулярна економіка як умова сталого розвитку ОТГ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2021. Випуск 43. С. 17-20.
5. Кононенко І. А. Екоактивна діяльність в системі місцевого самоврядування як показник розвитку екологічної культури. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33(72). № 1. С. 6-10.
6. Назарук М. М., Галянта Л. А. Соціально-екологічні передумови розвитку інноваційного природокористування в територіальних громадах Львівщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. 2022. Випуск 26. С. 66-74.
7. Патинська-Попета М. М. Євроінтеграційні перспективи управління фінансовим потенціалом сталого розвитку територіальних громад. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2021. № 5(75). С. 24-32.
8. Стратегія розвитку Хоростківської ОТГ на 2019-2026 роки. URL: <https://khorostkivska-otg.gov.ua/strategiya-rozvitku-horostkivskoi-otg-na-20192026-roki-16-28-39-23-09-2019/> (дата звернення: 25.07.2022).
9. Якимчук А. Ю., Жакун Ю. В. Екологічний розвиток територій як основа конкурентоздатності регіону. URL: <http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/9269/INFORMATION%2c%20LEGAL%20AND%20MANAGEMENT%20SUPPORT%20-22-30.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.07.2022).

References

1. Bytsiura, L.O., Horun, M.V. and Faifura, V.V. (2021), "Waste management in the context of ecological modernization of the development of territorial communities", *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, Issue 26, pp. 72-79.
2. Vostriakova, V. (2022). "Energy cooperatives as a mechanism for ensuring sustainable energy development of communities", *Ekonomika ta susplstvo*, Issue 42, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-66>, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1669> (access date July 25, 2022).
3. Drebot, O.I. and Oliinyk, H.B. "Principles of sustainable development of territorial communities in Ukraine", available at: https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/562/%D0%94%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%BE%D1%82_%D0%9E%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (access date July 25, 2022).
4. Klievtsievych, N.A. (2021), "Circular economy as a condition for the sustainable development of united territorial communities", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, Issue 43, pp. 17-20.
5. Kononenko, I.A. (2022), "Eco-active activity in the system of local self-government as an indicator of the development of ecological culture", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, Vol. 33(72), no. 1, pp. 6-10.
6. Nazaruk, M.M. and Haliana, L.A. (2022), "Social and ecological prerequisites for the development of innovative nature management in territorial communities of Lviv region", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Ekolohiia»*, Issue 26, pp. 66-74.
7. Patynska-Popeta, M.M. (2021), "European integration perspectives of managing the financial potential of sustainable development of territorial communities", *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, no. 5(75), pp. 24-32.
8. "Development strategy of Khorostkivsk united territorial community for 2019-2026", available at: <https://khorostkivska-otg.gov.ua/strategiya-rozvitku-horostkivskoi-otg-na-20192026-roki-16-28-39-23-09-2019/> (access date July 25, 2022).
9. Yakymchuk, A.Yu. and Zhakun, Yu.V. "Ecological development of territories as the basis of competitiveness of the region", available at: <http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/9269/INFORMATION%2c%20LEGAL%20AND%20MANAGEMENT%20SUPPORT%20-22-30.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (access date July 25, 2022).